

Т.М. МИРОШНИЧЕНКО
кандидат юридичних наук, доцент
Національний університет
«Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого»

ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ЯК ЗАСІБ ДЛЯ ЗАХИСТУ ОСОБИ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

В юридичній літературі не один десяток років обговорюється проблема поняття принципів кримінального процесу, оскільки дане питання має концептуальну властивість, від його вирішення в значній мірі залежить як зміст галузі права, так и побудова правової держави в цілому.

Найбільш розповсюдженою є точка зору щодо принципів кримінального процесу як «вихідних керівних положень», «найбільш загальних положень», «основоположних начал», які мають вищу юридичну силу у порівнянні зі звичайними нормами. Принципи — це основа формування всієї системи кримінально-процесуального права, вони розповсюджують свою дію на всі стадії кримінального судочинства. Разом з міжнародними актами з прав людини принципи виявляють регулятивний вплив щодо всіх кримінально-процесуальних норм.

Але найбільш суттєвою властивістю принципів кримінального судочинства є те, що вони характеризують рівень захищеності прав і свобод людини і, таким чином, мають чітку гуманістичну спрямованість. Саме на цю обставину звертають увагу більшість вчених (4, с. 24; 3, с. 29). Найбільш прийнятним у науці кримінального процесу вважається визначення принципів як закріплених у законі визначальних, фундаментальних положень щодо закономірностей і найбільш суттєвих властивостей кримінального процесу, які обумовлюють їх значення як засобу для захисту прав і свобод людини і громадянина, а також для врегулювання діяльності органів та посадових осіб, які ведуть кримінальний процес.

Одним із напрямків дослідження принципів у науці кримінально-процесуального права є їх нормативність. Найбільш актуальним у цьому зв'язку є питання про те, чи є принципи ідеями, які «витають у повітрі» (суспільстві), чи це положення, закріплені у нормативно-правових актах. Значною мірою такий стан проблеми зумовлений відсутністю термінологічної «оснащеності» даної категорії у законі. Лише одного разу законодавець застосував сам термін «принцип» у ст. 8 Конституції України щодо словосполучення «верховенство права». Не виділені також принципи окремою главою в КПК. Чи є

такий стан речей перепоную задля досягнення ефективності в забезпеченні державою прав і свобод людини?

Здається, що ні, і досвід Російської Федерації — тому підтвердження (2, с. 95). Головним, думається, є не окреме формулювання основних положень і навіть не використання терміну «принцип» щодо них. Важливим повинно бути закріплення відповідного положення в Конституції України — Основному Законі, більшість статей якого є основоположними, принциповими щодо законодавства в цілому. При відсутності регулювання на найвищому законодавчому рівні принципами кримінального процесу слід вважати тільки ті закріплені у законі положення, які: по-перше, узгоджені по суті; по-друге, збігаються за ідейним напрямком і мають законодавчий механізм впровадження в практику застосування; по-третє, послідовно, несуперечливо, реалізуються на всіх або окремих стадіях процесу.

Тому не може з цих позицій вважатись за принцип диспозитивність, оскільки у кримінальному процесі, на відміну від цивільного, особа не в змозі вільно розпоряджатись своїми правами через публічний (офіційний) характер кримінального процесу. Значною мірою «втрати» особи від дії принципу публічності надолужуються за рахунок покладеного на посадових осіб кримінального судочинства обов'язку застосувати норми, що становлять зміст інших принципів кримінального процесу: забезпечення обвинуваченому права на захист, презумпції невинуватості, недоторканності особи, інші.

Загальновідомо, що принципи діють у процесі як своєрідні цільові установки. В умовах урегульованості суспільних відносин вони виступають і як ціннісні орієнтири в проблемних ситуаціях правозастосування (по аналогії закону, субсидіарному правозастосуванні), і як вимога соціально-необхідної поведінки посадових осіб під загрозою скасування в противних випадках їх рішень у звичайних умовах процесу.

Саме такий підхід законодавця можна спостерігати на прикладі ст. 370 КПК «Істотні порушення кримінально-процесуального закону». Аналіз змісту цієї статті свідчить про те, що в ній відбиваються у характерних ознаках більшість принципів кримінального судочинства (всебічність, повнота і об'єктивність дослідження обставин справи, забезпечення обвинуваченому права на захист, мови судочинства, безпосередності, інші.). Красномовним свідченням наміру законодавця реально впливати на захист особи у кримінальному судочинстві є, по перше, наявність «штрафної» санкції щодо правозастосувальника, який допустив такі порушення, що навіть не перешкодили, а лише «могли перешкодити суду постановити законний, обґрунтований і справедливий вирок чи постанову» (ч. 1 ст. 370 КПК); по-друге, закріплення суттєвого порушення кримінально-процесуального закону як підстави і для апеляційного, і касаційного провадження у справі (ст. 398 КПК).

Значення принципів у сфері кримінального судочинства як норм вищого ступеню нормативності у порівнянні з іншими, звичайними кримінально-процесуальними нормами тим не менш неспівставне з соціальною цінністю прав особи, закріплених у Конституції України. Права особи завжди «вищі», ніж принципи діяльності відповідних посадових осіб у ході їх реалізації (ст. 3, 8, 64 Конституції). Саме за допомогою принципів процесу людина, громадянин здійснює свої конституційні права. Тому законодавцю варто завжди оцінювати ступінь втручання в правову сферу задля того, щоб у ході правозастосування, керуючись принципами судочинства, не звести нанівець саме право.

Як приклад такого підходу слід навести п. 4 ч.1 ст. 45 КПК, у відповідності з яким участь захисника при провадженні дізнання, досудового слідства і розгляді справи у суді першої інстанції є обов'язковою, коли санкція статті, за якою кваліфікується злочин, передбачає довічне ув'язнення. Якщо в усіх інших випадках обов'язкової участі захисника така позиція щодо певних категорій осіб (недостатньо захищених, «біологічно слабких») може бути визначена як гуманна, бо надає гарантії захисту від необгрунтованого обвинувачення, то в даному — навпаки, перешкоджає людині вільно користуватись своїм правом захищатись особисто.

Значний теоретичний і практичний інтерес для визначення соціальної спрямованості дії принципів мають питання винятків з принципівих положень. У юридичній літературі висловлювалися думки щодо принципів як «беззаперечних» правових положень (1, с. 27). Однак, думається, принципіві положення не виключають наявності винятків (так званих «розумних»). Більш того, вони об'єктивно обумовлені і, таким чином, підкреслюють загальне правило (наприклад, заборона допиту адвоката як свідка у відповідних випадках як виключення з принципу всебічного, повного, об'єктивного дослідження обставин справи). Однак, якщо число таких винятків з часом збільшується, то є підстави не вважати відповідне положення за принцип (як сталося з принципом участі громадськості у кримінальному судочинстві).

Не завжди подібні тенденції є позитивними, тому слід дослухатись застережень авторитетних вітчизняних вчених щодо реформування судочинства у напрямку не руйнування і заперечення всього попереднього, а вдосконалення своєї правової спадщини з урахуванням західного та світового досвіду (5, с. 170).

ЛІТЕРАТУРА

1. Борисов Г.А. О понятии принципов, действующих в правовой сфере / Г.А. Борисов // Проблемы социалистической законности. — Харьков, 1981. — Вып. 7. — С.24-30.

2. Давлетов А.А. Принципы уголовно-процессуальной деятельности / А.А. Давлетов // Правоведение. — 2008. — №2.
3. Козюбра М. Принцип верховенства права і конституційна юрисдикція // Вісник Конституційного Суду України. — 2000. — №4. — С. 24-32.
4. Погребняк С.П. Основоположні принципи права: Монографія. — Х.: Право, 2008. — 238 с.
5. Тацій В.Я. Судова реформа: стан та перспективи розвитку / 36.: Реформування судових і правоохоронних органів України: проблеми та перспективи. — Х.: Одісей, 2010. — С. 166-170.